

Toeristen aan het bekende T'Serclaesmonument onder het huis de Ster.

© Daniel Wood (CC BY-SA 2.0)

Everard T'Serclaes

Beeldvorming en *lieux de mémoire* rond een Brusselse stadsheld*

Remco Sleiderink & Bram Vannieuwenhuyze

Tot voor kort schoven toeristen aan om over de arm van de zieltogende Brusselaar Everard T'Serclaes te wrijven.¹ Bezoekers van de *homepage* van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest werden in 2011 verwelkomd met een foto van datzelfde T'Serclaesbeeld onder het huis *de Ster*, aan de rand van de Grote Markt.² Een paar honderd meter verderop bevindt zich de groezelige T'Serclaesstraat, een smalle steeg die toegang geeft tot enkele ondergrondse parkings. In dezelfde buurt, op de Warmoesberg, lopen dagelijks duizenden studenten en medewerkers van de Hogeschool-Universiteit Brussel in en uit het T'Serclaesgebouw.

Deze voorbeelden maken duidelijk dat middeleeuwer Everard T'Serclaes nog steeds aanwezig is in hartje Brussel. Hij is de bekendste *urban hero* van onze huidige hoofdstad. Een stadsheld word je echter niet zomaar, zeker niet als je in de veertiende eeuw leefde. Twee elementen speelden (en spelen) daarbij een beslissende rol: een aantal gebeurtenissen uit T'Serclaes' leven enerzijds en de gefaseerde en gediversifieerde herinneringspraktijk na zijn dood anderzijds. In de historische, folkloristische en toeristische literatuur over T'Serclaes zijn die aspecten met elkaar verweven. Feiten en fictie zijn moeilijk te onderscheiden; mens en mythe zijn versmolten.

In dit artikel willen we proberen om de gefaseerde constructie van T'Serclaes' heldendom in kaart te brengen. We doen dat in verschillende stappen. In de eerste paragraaf zullen we nagaan welke historische 'zekerheden' over Everard T'Serclaes bekend zijn. Zonder een gedetailleerd levensverhaal te willen schrijven, overlopen we kort de belangrijkste 'harde' biografische feiten. Het gaat om gegevens en gebeurtenissen die tijdens zijn leven werden opgetekend in niet-literaire teksten (oorkonden, schepenbrieven, administratieve stukken, enzovoort). We hebben deze documenten niet zelf onderzocht, maar kunnen gelukkig een beroep doen op de degelijke licentiaatsverhandeling over de Brusselse familie T'Serclaes.³ Hier en daar vullen we aan met informatie uit andere studies.

In de daarop volgende paragrafen besteden we aandacht aan de herinneringspraktijken en beeldvorming rond T'Serclaes. We trachten in kaart te brengen hoe zijn levensverhaal werd gerecupereerd en zijn heldendom gestalte kreeg. Uit ons overzicht zal blijken dat dit op diverse momenten gebeurde en diverse vormen aannam: in geschiedschrijving, in fictieliteratuur, in toponymie, in orale tradities en in plastische kunsten. Bij het overlopen van deze recuperatievormen zullen we nagaan welke harde biografische elementen werden benut en hoe ze werden omgevormd of aangedikt.

In de laatste paragraaf schenken we aandacht aan de plekken die hecht verbonden zijn met T'Serclaes' heldendom. Everard T'Serclaes is immers niet alleen een papieren held gebleven. In de stad Brussel kwam en komt men hem in diverse gedaanten tegen. Zijn heldendom werd op diverse plekken omgezet in 'plaatsen van herinnering' of *lieux de mémoire*. Dat concept werd eind jaren 1970 gelanceerd door de Franse historicus Pierre Nora voor (reële of imaginaire) plaatsen die fungeren als aanhechtingspunt van de verbeelding van het verleden.⁴

De casus van stadsheld Everard T'Serclaes is natuurlijk niet uniek. We hopen dan ook dat dit artikel kan fungeren als inspiratiebron en vergelijkingsbasis voor het parcours dat andere historische stadshelden hebben afgelegd (denken we bijvoorbeeld aan de Tongerse Ambiorix, de Gentse Jacob van Artevelde of de Brugse Jan Breydel).

De feiten

De exacte geboortedatum en -plaats van Everard T'Serclaes zijn onbekend. Hij was een zoon van Everard T'Serclaes en Avesoete vander Noot en had twee broers en een zus: Jan, die in 1378 bisschop van Kamerijk werd, Nikolaas en Geertrui. Clement veronderstelt dat de drie broers het levenslicht zagen tussen april 1306 en september 1315.⁵ Andere historici meenden dat Everard T'Serclaes later geboren is.⁶ Hij huwde eerst met Elisabeth van der Meeren, dochter van de Brabantse ridder Jan van der Meeren, en vervolgens met Beatrijs van Essene, lid van een oude adellijke familie uit Vlaanderen. Everards eerste huwelijk bleef kinderloos, maar met Beatrijs van Essene kreeg hij zes kinderen. Oudste zoon Everard werd een belangrijke figuur, vermits hij zijn vader opvolgde als heer van Kruikenburg, maar daarnaast ook hotelmeester en raadsheer van hertog Jan IV van Brabant was en driemaal schepen van Brussel werd. In 1421 werd hij tijdens onlusten in Brussel onthoofd. Everard T'Serclaes had ook een bastaardzoon, Hildebrand.

Over Everard T'Serclaes' bezittingen is heel wat minder bekend. Monteyne stelde dat T'Serclaes van jongs af bijzonder rijk was, maar volgens Clement is het moeilijk om uit te maken hoe hij zijn bezittingen precies heeft verworven.⁷ Een belangrijke uitbreiding van zijn patrimonium gebeurde in 1381, toen de heer van Wezemaal hem een reeks bezittingen verkocht, met als belangrijkste goed het kasteel en de heerlijkheid Kruikenburg (waarvan Ternat, Sint-Katharina-Lombeek en Wambeek deel uitmaakten).

Het kasteel van Kruikenburg in Ternat. Het kasteel werd in de zeventiende eeuw herbouwd in classicistische stijl en voorzien van een lange dreef. In de negentiende eeuw werd een landschapspark aangelegd. (foto Tijl Vereenooghe)

Ook over de 'dagdagelijkse' bezigheden en activiteiten van Everard T'Serclaes zijn we slecht ingelicht. Wellicht was hij na zijn jeugd vooral als militair actief. Dankzij de goede verstandhouding tussen hertog Jan III van Brabant en de Franse koning Jean II kon T'Serclaes – toen nog een schildknaap – militaire diensten voor deze laatste vorst uitvoeren, onder meer in diens strijd tegen de Engelse koning. In ruil daarvoor schonk de Franse koning hem in 1351 een jaarlijkse rente van 100 pond Doorniks.⁸ Toen Wenceslas van Bohemen in 1356 hertog van Brabant werd, trachtte T'Serclaes zich vooral in diens gunst te werken. Tijdens de Brabantse Successieoorlog (1356-1357) bleef hij aan de

* Deze eerste voetnoot is voorbehouden voor diverse mensen die ons suggesties en opmerkingen hebben doorgespeeld en geholpen hebben bij het maken of opzoeken van het illustratiemateriaal. In de eerste plaats bedanken we uiteraard de redactieraad van *Tijd-Schrift* voor de stimulerende suggesties. Daarnaast gaat onze dank uit naar Roel Jacobs (*Scarlaken*), Hans Vandecandelaere (*Caldenberga*), Vincent Heymans en Paula Cordeiro (*Cel Historisch Erfgoed van de Stad Brussel*), Steven van Impe (*Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience*), Dirk Schoenaers (*University College London*) en Karen Vannieuwenhuyze.

1 Vanaf 2013 zal er opnieuw gestreeld kunnen worden, wanneer het monument van beeldhouwer Dillens gerestaureerd zal zijn.

2 De foto van het beeld van Everard T'Serclaes wisselde automatisch af met foto's van het *Old England-gebouw*, van het Centraal Station en van winterpret in Brussel (toestand 11 augustus 2011). Eind 2011 werd de fotoreeks gewijzigd.

3 R. Clement, *De ontwikkeling van de familie t'Serclaes gedurende de XIVe eeuw* (Leuven 1959).

4 P. Nora, 'La mémoire collective', in: J. Le Goff (red.), *La Nouvelle Histoire* (Parijs 1978) 401; P. Nora, 'Présentation', in: P. Nora (red.), *Les Lieux de mémoire* (Parijs 1984) vii; voor een recente bespreking van het concept 'plaats van herinnering', zie W. Frijhoff, *De mist van de geschiedenis. Over herinneren, vergeten en het historisch geheugen van de samenleving* (Nijmegen 2011) 32-56.

5 Clement, *Ontwikkeling*, 16.

6 In 1315 (J. de Saint-Genois, 'Notice sur Everard t'Serclaes', *Messenger des Sciences et des Arts de la Belgique ou Nouvelles Archives historiques, littéraires et scientifiques*, 2 (1835) 258), in 1320 (Th. Poodt, 'Een West-Brabantsche Held. Everaard t' Serclaes', *Eigen Schoon*, 1 (1911) 161) of pas rond 1330 (A. Monteyne, *T'Serclaes. Een Brusselse familie* (Brussel 1987) 15 en H.-C. van Parys en F. de Cacamp, *Généalogie des familles inscrites aux Lignages de Bruxelles en 1376 d'après les travaux de J.B. Houwaert et d'après les sources originales* (Brussel 1957-1971) III, 848).

7 Respectievelijk Monteyne, *T'Serclaes*, 15; Clement, *Ontwikkeling*, 114 & 117-118.

8 Hij ging deze jaarrente in 1352 persoonlijk in Parijs ophalen. Zie Clement, *Ontwikkeling*, 119.

zijde van Wenceslas. In 1358 wordt T'Serclaes voor het eerst expliciet als ridder vermeld. Ondanks zijn rol in de Brabantse Successieoorlog (zie verder) blijft T'Serclaes in de jaren nadien wat uit beeld. Clement stipte aan dat hij geen 'mooi baantje' in de hertogelijke hofhouding kreeg.⁹ In Brussel verscheen hij evenmin op het voorplan. Hij werd er voor het eerst schepen in 1365-1366. Pas vanaf de jaren 1370 ging hij een rol spelen op het Brusselse politieke toneel. In 1374 was hij één van de negen Brusselse vertegenwoordigers bij de onderhandelingen tussen de hertogen en de Brabantse steden na de slag van Bäsweiler (1371). Hij werd tot schepen aangesteld in 1372, 1377, 1382 en 1387.¹⁰ Dat is viermaal in vijftien jaar en in feite onwettelijk.¹¹ Het toont aan dat T'Serclaes in die periode een politiek zwaargewicht in Brussel was.

Slechts één enkele veertiende-eeuwse tekst licht ons in over de omstandigheden van het overlijden van Everard T'Serclaes. Minstens een jaar na zijn dood noteerde een klerk in een register van het Sint-Goedelekapittel dat er een som geld aan dat kapittel was betaald omdat de in Brussel overleden T'Serclaes in Ternat (en dus buiten de stad) was begraven.¹² Aangezien daardoor de begrafenissen van het Sint-Goedelekapittel werden geschonden, kon zij een belasting opleggen. In de tekst wordt koeltjes meegedeeld dat T'Serclaes werd verwond in Lennik door 'buren' (of eerder: mannen uit de omgeving) van de heer van Gaasbeek en vervolgens naar Brussel werd gebracht, waar hij de sacramenten kreeg toegediend en overleden is.

Bevrijder en martelaar

De zonet gepresenteerde 'feiten' en gebeurtenissen zijn weinig heldhaftig. Geen enkele eigentijdse tekst geeft dus expliciet aan dat Everard T'Serclaes reeds tijdens zijn leven als een held werd gelauwerd. De oudst bekende optekeningen van zijn heldendaden stammen uit de eerste helft van de vijftiende eeuw, enkele decennia na zijn overlijden. Het is wel mogelijk dat er vroeger reeds een orale traditie bestond, maar die is uiteraard moeilijk te reconstrueren.

Geen enkele eigentijdse tekst geeft expliciet aan dat Everard T'Serclaes reeds tijdens zijn leven als een held werd gelauwerd.

In geschreven vorm vindt men de eerste aanwijzingen terug in de *Cornicke van Brabant* van Hennen van Merchtenen (1415). Een uitvoeriger relaas is te vinden in het zesde boek van de *Brabantsche yeesten* (1432), een tekst die wordt toegeschreven aan Wein van Cotthem. Hennen van Merchtenen en Wein van Cotthem hadden allebei banden met Brussel en het hertogelijk hof.¹³ Opvallend is dat de bespreking van T'Serclaes in beide kronieken in twee delen uiteenvalt: enerzijds zijn rol bij de bevrijding van Brussel in 1356 en anderzijds het verhaal over de aanslag op zijn leven in 1388. Dat zijn trouwens ook de enige gebeurtenissen die in de moderne beeldvorming rond T'Serclaes bewaard zijn gebleven.

De eerste gebeurtenissen kaderen in de Brabantse Successieoorlog. Eind 1355 kreeg het hertogdom Brabant te kampen met een opvolgingsprobleem: hertog Jan III liet bij zijn dood op 5 december enkel dochters na. Er werd afgesproken dat hij zou worden opgevolgd door zijn oudste dochter Johanna, die gehuwd was met Wenceslas van Bohemen, hertog van Luxemburg. Dit was echter

9 Clement, *Ontwikkeling*, 122.

10 Voor een overzicht van T'Serclaes' schepenmandaten, zie A. Henne en A. Wauters, *Histoire de la ville de Bruxelles* (Brussel 1845) II, 514-516 en R. Laurent & C. Roelandt, *Les échevins de Bruxelles (1154-1500). Leurs sceaux (1239-1500)* (Brussel 2010) I, 51-55 & 302-303. Clement meende verkeerdelijk dat Everard T'Serclaes ook in 1375-1376 schepen van Brussel was (Clement, *Ontwikkeling*, 122).

11 Hertog Jan III van Brabant had in 1334 immers bepaald dat er een verplichte wachtijd van zes jaar tussen twee Brusselse schepenmandaten in acht genomen moest worden.

12 *Item, feria quarta post Pasca LXXXVIII° obiit dominus Evrardus Serclaus apud Bruxellam. Qui fuit lesus apud Leniacum per vicinos domini de Gaesbeke et fuit vectus apud Bruxellam et ibidem habuit sacramenta sua et obiit. Et tunc fuit vectus apud Natke et ibidem sepultus. Van Schey et van Hondeloze fuerunt fidejussores circa quotam capituli. Unde capitulum habuit circa Agathe LXXXVIII° post obitum episcopi Cameracensis XXV franken* (P. Lefèvre, 'La mort et l'inhumation d'Everard T'Serclaes en 1388', *Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique*, 23 (1952) 48). De belasting werd pas geïnd na het overlijden van Everards broer Jan, bisschop van Kamerijk in januari 1389. De nota dateert dus van na diens dood. Everard werd begraven in de parochiekerk van Ternat.

13 Hennen van Merchtenen (Merchtem) was gerechtelijk ambtenaar en droeg zijn kroniek op aan hertog Antoon van Brabant. Brusselaar Wein van Cotthem was vanaf 1402 zanger in de hofkapel en werd in 1429 aangesteld als kapelaan van het kasteeltje Drieborren in het Zoniënwoud. De voortzetting van de *Brabantsche yeesten* schreef Wein van Cotthem op verzoek van Peter van der Heiden, stadspensionaris van Brussel (zie R. Sleiderink, *De stem van de meester. De hertogen van Brabant en hun rol in het literaire leven (1106-1430)* (Amsterdam 2003) 145-148 & 153-155).

tegen de zin van graaf van Vlaanderen Lodewijk van Male, echtgenoot van Jan III's tweede dochter Margareta. Lodewijk eiste een groter deel van de erfenis op en maakte aanspraken op het hertogdom Brabant. Na een reeks onderhandelingen en schermutselingen viel Lodewijk in augustus 1356 Brabant binnen en bezette onder meer de stad Brussel. Het hertogdom Brabant viel daardoor uit elkaar.

In oktober 1356 konden Johanna en Wenceslas het grootste deel van 'hun' hertogdom heroveren op de Vlamingen. En hier komt Everard T'Serclaes in beeld. Bij Hennen van Merchtenen is zijn rol uiterst summier samengevat.¹⁴ Hennen vermeldt dat acht Brusselse poorters ervoor zorgden dat Johanna en Wenceslas opnieuw naar Brussel konden komen. De Brusselse ridder Everard wordt als enige van de acht expliciet genoemd omdat hij de banier van de Vlaamse graaf op het Brusselse stadhuis verving door de vlag van Johanna en Wenceslas. Nadien deed hij hetzelfde aan de *Sint-Katelijnepoort*, een stadspoort die deel uitmaakte van de eerste stadsomwalling.¹⁵ De Vlaamse vlag werd er door Everard in de stadsgracht geworpen en herinnerde zo, aldus Hennen van Merchtenen, nog jarenlang aan de gebeurtenissen (*daer mennin in al te meste sach ligghen rotten, menech jaer*).

14 G. Gezelle (red.), *Hennen van Merchtenen's Cornicke van Brabant (1414)* (Gent 1896) vers 3426-3441.

15 De (ondertussen verdwenen) *Sint-Katelijnepoort* stond op de huidige Sint-Katelijnestraat, niet ver van het kruispunt met het Sint-Katelijneplein. Stadspoort en -omwalling dateerden uit de dertiende eeuw.

Passage uit de kroniek van Hennen van Merchtenen: in de rechterkolom wordt verteld hoe Everard T'Serclaes de vlag van de Vlaamse graaf neerhaalt en in de gracht werpt (© Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen, cat.nr. B 15828, fol. 106v).

In de *Brabantsche yeesten* wordt meer uitgeweid over de gebeurtenissen in 1356.¹⁶ Daar speelt Everard T'Serclaes daadwerkelijk een bepalende rol in de bevrijding van de stad Brussel. Volgens kroniekschrijver Wein van Cotthem had ridder T'Serclaes de bevrijding strategisch voorbereid. In het grootste geheim bracht hij zijn vele vrienden en verwanten bij elkaar. Samen met hen kwam hij op een nacht aan bij de gracht en de omwallingmuur rond Brussel (lees: de eerste stadsomwalling). Dat was op een plaats die hij goed kende en die volgens Wein van Cotthem nog altijd het *Warmoesbroek* werd genoemd. Zodra T'Serclaes de gracht had bereikt, zette hij ladders tegen de muur en klom er listig overheen. De Vlamingen die aan de kant stonden van graaf Lodewijk merkten er niets van. Vervolgens trok T'Serclaes naar het stadhuis en haalde daar de Vlaamse leeuwenvlag naar beneden en hing de Brabantse vlag in de plaats. De Vlaamse soldaten sloegen op de vlucht toen ze dat bemerkten. Zo kwam er een einde aan de bezetting. Volgens Wein van Cotthem verdiende heer Everard voor altijd lof voor de grote dapperheid die hij uit trouw aan zijn heer vertoonde. Eeuwig en overal zou men hem moeten eren.

Vervolgens trok T'Serclaes naar het stadhuis en haalde daar de Vlaamse leeuwenvlag naar beneden en hing de Brabantse vlag in de plaats. De Vlaamse soldaten sloegen op de vlucht toen ze dat bemerkten.

Uiteraard zullen we nooit weten hoe de herovering van de stad Brussel precies is verlopen en welke rol Everard T'Serclaes daarin heeft gespeeld. Daarvoor zijn de kronieken van Hennen van Merchtenen en van Wein van Cotthem te onduidelijk en te subjectief. Vanuit een kritische en nauwkeurige lezing krijgen we echter wel een beter zicht op de groeiende beeldvorming rond T'Serclaes. Zo is hij in de *Brabantsche yeesten* al uitgegroeid tot een ware held. Dat blijkt ook uit de titel van het betreffende kapittel: *Hoe her Everhart tSerclaes de stat van Bruessel weder creegh*. T'Serclaes als middeleeuwse *James Bond*! Toch handelde hij niet alleen. In de kroniek zelf wordt vermeld dat hij vrienden en verwanten om zich heen verzamelde, goed voor een groot aantal manschappen. Historisch onderzoek wees uit dat de confrontatie met de Vlaamse 'bezetter' werd voorbereid en aangekondigd door Diederik van Heinsberg, graaf van Loon en raadsheer van hertogin Johanna, samen met een aantal Limburgse heren. T'Serclaes was hen schijnbaar voor, maar plausibeler is dat zijn actie deel uitmaakte van een breder offensief onder coördinatie van deze graaf van Loon.¹⁷

In vergelijking met de kroniek van Hennen van Merchtenen voegt Wein van Cotthem een nieuwe locatie toe aan het verhaal, namelijk de buurt van het *Warmoesbroek*, net buiten de eerste stadsomwalling. Het was de moerassige omgeving van de huidige Broekstraat, waar in de late middeleeuwen vooral aan groententeelt werd gedaan. De stadsomwalling liep evenwijdig aan de huidige Wolvengracht en Stormstraat, dwars door de gebouwen van het Radissonho-

16 J.F. Willems en J.H. Bormans (reds.), *De Brabantsche Yeesten of Rymkronyk van Brabant, door Jan de Klerk, van Antwerpen* (Brussel 1839-1843-1869) II, boek VI, kapittel 16, vers 1491-1636.

17 Clement, *Ontwikkeling*, 120-121; Monteyne, *T'Serclaes*, 18.

tel, de Hogeschool-Universiteit Brussel en de Nationale Bank van België. Het is bekend dat de familie T'Serclaes goederen en huizen bezat in het zogenoemde *Etengat*, een steeg in het verlengde van de Bergstraat die iets hoger op de val-leihelling doodliep op de eerste stadsomwalling.¹⁸ Als T'Serclaes effectief de stad is binnengeslopen door over de omwallingmuur te klimmen, dan gebeurde dit wellicht op de plek waar zijn huis stond en die hij – zoals Wein van Cotthem ook al aangaf – dus zeer goed kende.

18 Clement, *Ontwikkeling*, 48.

Fragment uit het zestiende-eeuwse stadsplan van Brussel getekend door Jacob van Deventer, met aanduiding van de Grote Markt (A) met het stadhuis (B) en het huis de Ster (C), het Etengat (D), de Eggloystraat (E), de Stormstraat (F), het Warmoesbroek (G), de eerste stadsomwalling (H) met de Sint-Kathelijnepoort (I), de tweede stadsomwalling (J) met de Vlaamsepoort (K) en de Koudenberg (L) (© Koninklijke Bibliotheek van België).

De tweede reeks van gebeurtenissen die bepalend zijn geweest voor de heldenstatus van Everard T'Serclaes, kadert in een aanslepend conflict tussen de stad Brussel en Sweder van Abcoude, heer van Gaasbeek. Als schepen van Brussel had T'Serclaes er begin 1388 samen met zijn medeschepenen voor gezorgd dat een gebiedsuitbreiding van het land van Gaasbeek was afgewezen door hertogin Johanna. Enkele weken later, op 26 maart 1388, werd T'Serclaes

het slachtoffer van een aanslag. Hennen van Merchtenen deed opnieuw als eerste het verhaal.¹⁹ Hij voegt het in als een kort terzijde bij zijn relaas over de Brabants-Gelderse oorlog die drie jaar na de dood van hertog Wenceslas (†1383) was uitgebroken. Zonder een link te leggen met de gebeurtenissen in 1356 wordt de Brusselse schepen Everard T'Serclaes door Hennen voorgesteld als de broer van bisschop Jan van Kamerijk. De kroniekschrijver zegt dat ridder Everard hard werd aangepakt omwille van de woorden die hij tegen Gaasbeek had aangevoerd in de Raad van Brabant. Op een Witte Donderdag werd hem in Lennik een voet afgehakt en de tong afgesneden. Dat was, volgens Hennen, de reden waarom de Brusselaars 's nachts naar Gaasbeek trokken. De belegering van het kasteel, waar de vrouwe van Gaasbeek verbleef, lukte dankzij de steun van andere Brabanders en het kasteel werd volledig verwoest.²⁰

Andermaal bood Wein van Cotthem veel meer details. Hij wijdde niet minder dan drie volledige kapitels aan de belegering van Gaasbeek en de directe aanleiding daartoe.²¹ In het eerste kapittel wijst Van Cotthem erop dat Sweder van Abcoude zich bij zijn vrouw beklagde over de tegenwerking door de Brusselse schepen T'Serclaes. Deze klachten kwamen ook ter ore van zijn baljuw Melis Utenenghe en zijn bastaardzoon Willem van Kleef, die vervolgens het plan beaamden om T'Serclaes hard aan te pakken. Wein van Cotthem benadrukt keer op keer dat de heer van Gaasbeek daarvoor geen opdracht had gegeven, maar houdt tegelijk de mogelijkheid open dat diens vrouw wel zoiets kan hebben gesuggereerd.

Van Cotthem vertelt vervolgens hoe de nietsvermoedende T'Serclaes op het punt stond van Lennik naar Brussel te reizen. Melis Utenenghe en Willem van Kleef vallen de man aan, daarbij geholpen door enkele knechten. Ze straffen hem door hem een voet af te hakken en hem de tong uit de mond te snijden. Vervolgens laten ze hem voor dood achter op een veld. De lokale bevolking durft hem niet te hulp te snellen uit ontzag voor hun heer Sweder van Abcoude. T'Serclaes wordt uiteindelijk gevonden door Jan van Stalle, landdeken van Halle, en diens klerk Jan Coreman. Ze leggen de zwaargewonde schepen op een kar en brengen hem naar Brussel.

Zo'n drie à vier uur na de middag bereikt het konvooi de Brusselse Grote Markt. Het gerucht was hen al voorafgegaan. Het volk stroomt toe rond de gewonde martelaar. Hertogin Johanna verlaat haar kasteel op de Koudenberg om zelf naar T'Serclaes' toestand te komen peilen. Vanuit het huis *de Ster* op de Grote Markt tracht ze met hem te converseren, maar de gewonde kan zich moeilijk verstaanbaar maken omdat zijn tong is afgesneden. De hertogin probeert de gemoederen van de Brusselaars te bedaren. Tevergeefs. Om vijf uur in de namiddag vertrekt een militaire strafexpeditie richting Gaasbeek. De Brusselaars overnachten in Vlezenbeek. Dat alles gebeurde op Witte Donderdag 1388. Vooraleer hij in het volgende hoofdstuk de belegering en verwoesting van Gaasbeek verhaalt, vertelt Wein van Cotthem dat Everard stierf op de laatste dag van maart, op de dinsdag na Pasen 1388. Hij werd met veel eerbetoon begraven in Ternat.

Voortbouwen aan geschreven beeldvorming

De *Brabantsche yeesten* werden al in de jaren 1440 vertaald en bewerkt in het Latijn door hertogelijk secretaris Emond de Dynter. Diens kroniek werd vervolgens ook in het Frans vertaald door Jean Wauquelin. Hierdoor bereikten Wein van Cotthems uitvoerige passages over T'Serclaes een ruimer publiek en kwamen ze nadien ook terecht in talrijke andere kronieken en documenten. Zo maakt een zeventiende-eeuwse magistratslijst van Brussel een allusie op

19 Gezelle, *Hennen van Merchtenen's Cornicke*, vers 3606-3634.

De aanslag op Everard T'Serclaes volgens een negentiende-eeuwse interpretatie (overgenomen uit *Excursions et promenades*, Bruxelles, s.d., p. 20).

20 Hier verbloemde Hennen van Merchtenen de realiteit. Het beleg van het kasteel sleepte een maand lang aan en de situatie werd uiteindelijk 'gedeblokkeerd' dankzij een samenspel van militaire dreiging (ondermijning door Luikse mijnwerkers) en onderhandelingen tussen hertogin Johanna en de heer van Gaasbeek. Zie S. Boffa, 'Le différend entre Sweder d'Abcoude et la ville de Bruxelles : la chute du château de Gaasbeek (mars-avril 1388)', in: J.-M. Duvosquel, J. Nazet en A. Vanrie (reds.), *Mélanges André Uyttebrouck, Les Pays-Bas bourguignons. Histoire et Institutions* (Brussel 1996) 83-104.

21 Willems en Bormans, *Brabantsche Yeesten*, boek VI, kapittel 82-84, vers 9009-9326. Zie ook boek VII, vers 10597-10607, waar wordt geëxpliciteerd dat Melis Utenenghe T'Serclaes de tong afsneed.

T'Serclaes' rol als bevrijder van de stad in 1356.²² Vooralnog is naar de recuperatie van (en aanpassingen aan) zijn levensverhaal in de Nieuwe Tijd nog geen diepgaand onderzoek gevoerd. We mogen er wel vanuit gaan dat T'Serclaes' heldendaden bij het belezen deel van de bevolking bekend bleven.

Vooral na 1830 vond er een grote recuperatiefase plaats. T'Serclaes' heldendaden werden door romanschrijvers, historici en stadsbestuur opgepikt tijdens hun zoektocht naar grote figuren uit de vaderlandse en hoofdstedelijke geschiedenis. Vanaf die periode wordt T'Serclaes meer en meer ten tonele gevoerd als verlosser van het vaderland en verdediger van de stad. De Saint-Genois stelt T'Serclaes in 1835 voor als een vergeten held die vereerd moest worden door een dankbaar vaderland.²³ Elders spreekt hij vol lof over T'Serclaes' moed en handelingen als sleutel tot succes én teken van patriottische toewijding.²⁴ Een ander mooi voorbeeld daarvan vormt van Lesbroussart. Hoewel het feitelijk om een historische roman boordevol directe rede en tal van nieuwe personages en fictieve elementen gaat, typeert de didacticus zijn Franstalige werk in de ondertitel als een Brabantse kroniek (*chronique brabançonne*).²⁵

In dezelfde lijn van fictionalisering – maar nu in het Nederlands – werkt Conscience, de man die 'zijn volk leerde lezen'. In 1874 publiceerde hij de tweedelige roman *Everard t'Serclaes. Historische tafereelen uit de XIVe eeuw*. Conscience wil de indruk van historiciteit wekken – hij citeert zelfs uit de *Brabantsche Yeesten* van Wein van Cotthem – maar dat heeft hem er niet van weerhouden om rond T'Serclaes een hele liefdesgeschiedenis te verzinnen die op geen enkele manier terug te voeren is op middeleeuwse bronnen. De Vlaamsgezinde Conscience lijkt het ook moeilijk te hebben met het feit dat de 'verlosser van Brussel' zich *de facto* tegen Vlaanderen had gericht. Hij benadrukt dat het graafschap Vlaanderen in de middeleeuwen nog deel uitmaakte van Frankrijk. De Vlaamse graaf wordt door één van de personages zelfs aangeduid als 'een nederige schoenenlikker van den Franse koning'.²⁶

T'Serclaes stond niet alleen in de belangstelling van romanschrijvers, maar vanzelfsprekend ook van historici en folkloristen.

T'Serclaes stond niet alleen in de belangstelling van romanschrijvers, maar vanzelfsprekend ook van historici en folkloristen. Heldendom en martelaarschap van T'Serclaes sijnelden evenzeer in hun teksten door. Dat is het duidelijkst in het dubbelartikel dat Poodt aan Everard T'Serclaes wijdde in de eerste twee jaargangen van *Eigen Schoon. West-Brabantsch Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheidkunde, Folklore en Taalkunde*. Ditmaal is T'Serclaes 'een West-Brabantsche Held' (merk de gelijkenis met de titel van het tijdschrift). Verder in de artikels noemt Poodt hem ook nog 'een der edelste figuren uit de Brabantsche geschiedenis der XIVe eeuw', 'de verlosser der stad Brussel', 'dien grooten vaderlander', 'de schrandere T'Serclaes', 'de gemoedelijke Everaard', 'de roemrijke Everaard T'Serclaes' of zelfs 'het troeltelkind der Brusselaars'.²⁷ Dergelijke *laudatio's* vinden we ook elders terug: de anonieme auteur in het *Journal de la Jeunesse* spreekt van 'le vénérable T'Serclaes' of 'un vieillard vénérable'; bij Jaumot is hij zelfs 'le bon samaritain' en 'un saint laïc'.²⁸

22 *Desen Everaerd veroverde met listen bij nachten de stad Brussel dewelck corts te voren door graef Lodewijck van Vlaenderen was ingenomen. Dit geschiede den 17 Augustus op eenen goensdach 1356* (Archief van de Stad Brussel, Oud Archief, n° 3002).

23 'Parmi ces hommes à qui une patrie reconnaissante eût décerné des couronnes civiles, ou élevé des colonnes, nous mettrons en première ligne Everard t'Serclaes' (de Saint-Genois, 'Notice', 258).

24 'son courage et son activité étaient une sûre garantie du succès qui devait couronner son patriotique dévouement' (ibidem, 258).

25 Ph. Lesbroussart, *Everard T'Serclaes. Chronique Brabançonne* (Luik 1839).

26 H. Conscience, *Everard T'Serclaes, historische tafereelen uit de XIVe eeuw* (Antwerpen 1874) I, 9.

27 Poodt, 'West-Brabantsche held', passim.

28 *Journal de la jeunesse, ouvrage complet d'éducation dédié aux deux sexes, rédigé par toutes les sommités littéraires de l'époque et publié sous la direction d'un ecclésiastique belge* (Brussel 1841) 129 & 130; R. Jaumot, 'Un gisant de bronze de T'Serclaes qui mourut la langue arrachée d'ordre du sire de Gaesbeek', *Revue de Bruxelles*, 33 (1960) X & XI.

De veelvuldige recuperatie van T'Serclaes' levensverhaal heeft ervoor gezorgd dat nieuwe elementen in de verhalen zijn geslopen. Preciezer onderzoek zal moeten uitwijzen wanneer dat precies gebeurde of wie daarvoor verantwoordelijk was, maar in elk geval lijkt het erop dat zulke nieuwe elementen gemakkelijk werden overgenomen en aangedikt. Zo leest en hoort men vaak dat de bevrijding van Brussel gebeurde terwijl het hevig regende.²⁹ Die weersomstandigheden – die niet werden aangehaald in de vijftiende-eeuwse kronieken – geven de gebeurtenissen van 24 oktober 1356 uiteraard een heroïsch karakter.

Ook in het vervolg van het verhaal duiken nieuwigheden op. Volgens Poodt werd T'Serclaes als beloning voor zijn rol in de bevrijding van de stad tot (eerste) schepen voor het leven benoemd.³⁰ Historisch onderzoek toont aan dat dat niet klopt. Dat geldt evenzeer voor het vaak aangehaalde 'feit' dat T'Serclaes in 1356 de Vlaamse vlag van het hoekhuis *de Ster* heeft gehaald en vervangen door de Brabantse banier.³¹ In de *Brabantsche yeesten* wordt echter melding gemaakt van het 'raadhuis' en 'stadhuis'. Daarmee werd het steen *de Meerte* bedoeld, de voorloper van het vijftiende-eeuwse gotische stadhuis dat we thans kennen.³² De verschuiving van T'Serclaes' vlaggenwissel was misschien een handigheidje om de twee verhalen op één plaats (van herinnering) te verenigen. In dat huis liet hij volgens vele auteurs en historici immers ook het leven.³³ Maar ook hier is voorzichtigheid geboden: in de *Brabantsche yeesten* wordt immers alleen vermeld dat hertogin Johanna hem er bezocht op de dag dat hij zwaargewond de stad werd binnengebracht. Over de plek van zijn overlijden, vijf dagen later, wordt met geen woord gerept.

29 Vermeld in onder meer de Saint-Genois, 'Notice', 262; F. Quicke, 'T'Serclaes', *Biographie Nationale*, 25 (1930-1932) 72; Clement, *Ontwikkeling*, 121; Monteyne, *T'Serclaes*, 18; M. Thijs, *Everard T'Serclaes* (Brussel 1977) 3.

30 Vermeld in Poodt, 'West-Brabantsche held', 162.

31 Vermeld in onder meer Poodt, 'West-Brabantsche held', 162; G. Lebouc, *Histoire insolite des rues de Bruxelles* (Brussel 2007) 17; E. Goedleven, *De Grote Markt van Brussel. Centrum van vijf eeuwen geschiedenis* (Tielt 1993) 20; Monteyne, *T'Serclaes*, 17-18; E. Bochart, *Bruxelles ancien et nouveau : dictionnaire historique des rues, places, édifices, promenades, etc.* (Brussel 1853) 527.

32 Clement, *Ontwikkeling*, 121; M. Martens, 'La Maison de l'Etoile au temps d'Everard t'Serclaes', *La Revue de Bruxelles*, 13 (1958) VII-VIII.

33 Vermeld in onder meer Goedleven, *Grote Markt*, 24; Bochart, *Bruxelles ancien et nouveau*, 527; Monteyne, *T'Serclaes*, 26.

Vaak wordt verkeerd verteld en getoond dat Everard T'Serclaes en zijn getrouwen de Vlaamse vlag van het huis *de Ster* haalden (terwijl ze op het stadhuis wapperde), zo ook in de recente strip *Brussel* van N. Van de Walle en J. Martin (© N. Van de Walle en J. Martin – Casterman).

Men heeft zich ook gebogen over de plaats waar de aanslag op T'Serclaes precies plaatsvond. Zo wordt vaak beweerd dat de naam van de Kwadewegenstraat, op de grens van Sint-Martens-Lennik en Vlezenbeek, herinnert aan de aanslag.³⁴ De landelijke Kwadewegenstraat is een zijstraat van de Lenniksebaan, die Lennik met Brussel verbond (en verbindt). T'Serclaes kan er in 1388 dus effectief gepasseerd zijn. Etymologisch gezien houdt het echter geen steek om *Kwadewegen* – voor het eerst geattesteerd in 1609³⁵ – te verbinden met de aanslag op T'Serclaes. Er bestaan in Vlaanderen immers wel meerdere *Kwadewegen* en *Kwadestraten*. Het toponymisch bestanddeel 'kwaad' wijst daarbij op de slechte, erbarmelijke of moeilijk begaanbare staat van de weg (en niet op een 'kwade' gebeurtenis).³⁶

De landelijke Kwadewegenstraat op de grens van Lennik en Vlezenbeek, plaats-delict van de aanslag op T'Serclaes volgens de negentiende-eeuwse overlevering (foto Bram Vannieuwenhuysen).

De constructie van *lieux de mémoire*

Als we Hennen van Merchtenen mogen geloven, dan lijkt het erop dat de stadsgracht bij de *Sint-Katlijnepoort*, gelegen op de uitvalsweg richting Vlaanderen, aanvankelijk een *lieu de mémoire* van de gebeurtenissen in 1356 is geweest. Daar rotte de Vlaamse vlag immers nog enige tijd weg.³⁷ Het is de oudst bekende *lieu de mémoire* met betrekking tot de Brusselse bevrijding in oktober 1356. Van Everard T'Serclaes is hier echter geen sprake.

Kort na de Successieoorlog liet het stadsbestuur een nieuwe stadsomwalling bouwen (de zogenoemde tweede stadsomwalling van Brussel), waarbij een nieuwe poort op de uitvalsweg naar Vlaanderen verscheen (*de Vlaamsepoort*).³⁸ Recentere afbeeldingen tonen dat er beelden van een kok en een keukenjongen bovenop de poort stonden. Volgens sommige historici hebben koks en vleeshouwers, gewapend met messen en braadspitten, T'Serclaes meegeholpen bij de bevrijding van de stad.³⁹ Helaas is het ten eerste niet duidelijk of deze beelden reeds in de veertiende eeuw op de poort werden geplaatst.⁴⁰ Ten tweede weten we niet of die beelden effectief op de heldenrol van de koks alluderen (waarover de vijftiende-eeuwse kronieken met geen woord reppen). Als dat toch het geval was, dan is de locatie van de beelden niet toevallig: voor Vlamingen die voortaan naar Brussel reisden, was dit het eerste concrete contact met de stad, een soort 'verwelkomingsbeeld' dat herinnerde aan hun smadelijke nederlaag in oktober 1356. Indien de beelden echter om een andere reden op de poort werden geplaatst, dan hebben we hier te maken met negentiende-eeuwse *Hineininterpretierung*.

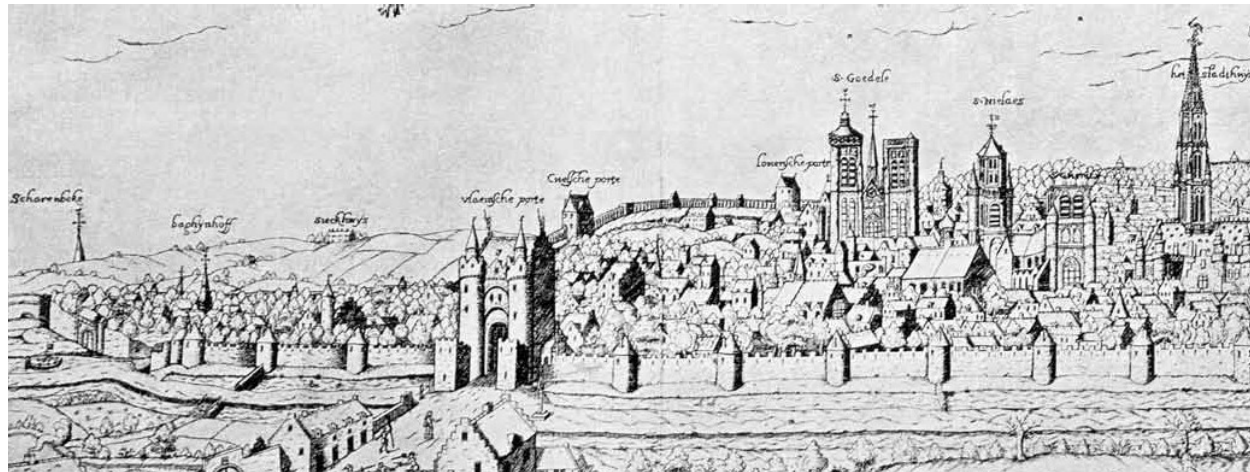
- 34 Vermeld in onder meer Wauters, *Histoire*, I, 142; Poodt, 'West-Brabantsche held', 165; Clement, *Ontwikkeling*, 127; Thijs, *Everard T'Serclaes*, 217; Monteyne, *T'Serclaes*, 22.
- 35 B. Roobaert, 'Kwadewegen te Vlezenbeek', *Het oude land van Edingen en omliggende - Het oude land van Gaasbeek*, 34 (2006) 138. Roobaert gaf wel aan dat de weg reeds in het begin vijftiende eeuw bestond, maar naamloos werd vermeld in de passage *aent weechken datter Eect weert gaet* (1406).
- 36 Roobaert, 'Kwadewegen', 139; P. Borremans en J. De Beul, 'Toponymie van Lennik. Sint-Kwintens-Lennik, Eizeringen, Sint-Martens-Lennik, Gaasbeek', *Bijdragen tot de Geschiedenis van Lennik*, 6 (2002) 45.

37 *Pro memorie*, in de *Brabantsche yeesten* wordt de *Sint-Katlijnepoort* niet langer expliciet vermeld. Wein van Cotthem zegt dat de vlag aan het stadhuis werd vervangen, net zoals die *van den porten* (lees: van de zeven stadspoorten van de eerste stadsomwalling). Er werden dus in totaal acht vlaggen omgewisseld.

38 De *Vlaamsepoort* wordt voor het eerst als 'nieuwe poort' vermeld in 1382; pas in 1405 dook de naam *Vlaamsepoort* zelf op. Zie C. Dickstein-Bernard, 'La construction de l'enceinte bruxelloise de 1357. Essai de chronologie des travaux', *Cahiers bruxellois*, 35 (1995-1996) 115.

39 Lesbroussart, *Everard T'Serclaes*, 76; Goedleven, *Grote Markt*, 20. Goedleven vermeldt trouwens dat er om dezelfde reden een beeld van een kok met een braadspit op het bovenste deel van de klokkentoren van het huidige Broodhuis staat.

40 De oudste gedetailleerde afbeeldingen van de poort (waarop de beelden effectief zichtbaar zijn) dateren uit de zestiende eeuw.

Fragment uit het zestiende-eeuwse stadszicht op Brussel getekend door Uyttersprot, met centraal de Vlaamsepoort. Op de nok van het dak staan de beelden van koksjongens (© Archief van de Stad Brussel, fonds Iconografie, G-1474).

Gelijkaardige interpretatieproblemen komen we tegen bij de oorsprong van de *lieu de mémoire* op de plek waar T'Serclaes in 1356 de stadsomwalling overklom. In 1784 werd bij de heropbouw van een herenhuis in de Stormstraat een mysterieuze blauwe steen opgedolven. De steen zelf is intussen spoorloos verdwenen, maar het Latijnse opschrift is wel bekend.⁴¹ De Nederlandse vertaling luidt als volgt: 'De magistraat en het volk van Brussel aan Everard T'Serclaes, die in de nacht van 24 oktober 1356 het vaderland verloor. Vergezeld van 66 gewapende makers drong hij de stad binnen, rukte het vaandel van de Gentenaars van het stadhuis en, door zijn medestanders geholpen, verjoeg met kracht de vijand en verloor zijn vaderland. Opgericht voor het nageslacht.'⁴² Indien deze steen werkelijk heeft bestaan, dan hebben we hier te maken met de oudst bekende monumentale herinnering aan T'Serclaes in Brussel. De steen stamt zeker niet uit de middeleeuwen, want het Latijn verraadt eerder een humanistische stijl.⁴³

Pas na 1830 zou T'Serclaes' *présence* in het stadscentrum gevoelig toenemen. Op 17 juni 1851 doopte het stadsbestuur de *Pelikaanstraat* om in T'Serclaesstraat.⁴⁴ T'Serclaes' heldenstatus was mogelijk nog niet groot genoeg om hem een brede laan te schenken, want zijn naam werd immers gekoppeld aan een donkere en grauwe achterstraat. Toch was het wellicht geen toeval dat net deze steeg naar T'Serclaes werd vernoemd. Ze ligt namelijk op enkele passen van de plek waar hij in oktober 1356 de stadsmuur overklauterde. Zo ontstond dan ook snel het verhaal dat hij via deze bochtige steeg (en dus buiten het zicht van de Vlamingen) naar de Grote Markt liep om er de Vlaamse vlag neer te halen. Ook de aanpalende Stormstraat kwam handig van pas: reeds in de achttiende eeuw meende men dat deze straatnaam herinnerde aan de bestorming van de stad door T'Serclaes en zijn gezellen.⁴⁵ De Franse vertaling van de straat heet trouwens nog steeds *rue d'Assaut* (letterlijk: Bestormingstraat). De werkelijkheid is minder prozaïsch. De namen van de Stormstraat en de T'Serclaesstraat (in de middeleeuwen *Eggloystraat* genoemd) verwijzen naar de bezittingen van de laatmiddeleeuwse Brusselse families Storm en Eggloy.⁴⁶ Of T'Serclaes effectief langs deze straten naar de Grote Markt is gelopen, zal nooit bewezen kunnen worden.

In, op en naast het Brusselse stadhuis vinden we de dichtste concentratie verwijzingen naar T'Serclaes terug. Boven de Leeuwentrap aan de marktzijde vinden we een kapiteel dat de aanslag op de schepen uitbeeldt. Het werd

41 S.P.Q.B. // Everhardo T'Serclaes Vict. // Patr. Liberat. // Qui IX Kald. Nov. MCCCLVI huc noctu // Cum LXVI Soc. arm. Urb. Invas. Expugn. // Vexill. Primarium Gandav. E. Curia Senat. Dirupit // et // Concertant. Civ. Host. Interruptos // Val. Dep. Pat. Lib. // P.S. (de Saint-Genois, 'Notice', 265)

42 Monteyne, *T'Serclaes*, p. 20.

43 Ibidem, p. 20.

De T'Serclaesstraat, een groezelige steeg in hartje Brussel (foto Karen Vannieuwenhuyze).

gerealiseerd in 1866 op advies van de bekende Franse neogotische architect Viollet-le-Duc. De beperkte ruimte stond niet toe om het correcte verhaal weer te geven: T'Serclaes krijgt 'eenvoudigweg' een dolk in het hart gepland, terwijl hij van zijn paard wordt getrokken. Van voet en tong is geen sprake. Binnenin het stadhuis staat T'Serclaes afgebeeld op de plafondschilderingen van de Lalaing die de negentiende-eeuwse eretrap in de achtervleugel aan de Vrungstraat sieren. De schilderijen vormen een geheel met als hoofdthema de *pax civitas*, waarmee de liberalen hun politieke visie op de stad historisch trachten te onderbouwen.⁴⁷ Ten slotte is het wel opmerkelijk dat er voor T'Serclaes geen plaats was tussen de negentiende-eeuwse standbeelden op de buitengevels van het stadhuis. Vaak hoort men dat dat wel het geval is, maar dit klopt niet. Het beeld tussen de ramen van de eerste en tweede verdieping aan de Karel Bulsstraat is dat van een latere Everard T'Serclaes, die in 1466 burgemeester en in 1465 en 1471 schepen van Brussel was.⁴⁸

In, op en naast het Brusselse stadhuis vinden we de dichtste concentratie verwijzingen naar T'Serclaes terug.

Toch kreeg de held zijn plaats in de Karel Bulsstraat. Eind negentiende eeuw werden de diverse aspecten rond T'Serclaes' heldenstatus in één monument samengevat. In 1898 vroeg het Brusselse stadsbestuur beeldhouwer Julien Dillens om een monument te ontwerpen ter ere van de veertiende-eeuwse stadsheld en martelaar. Het grote bas-reliëf met centraal de zeltogende T'Serclaes op z'n sterfbed, werd in het 'uitgeholde' huis *de Ster* op de Grote

44 Administratieve vereenvoudiging lag aan de basis van deze naamswijziging: Brusselcentrum beschikte namelijk over twee *Pelikaanstraten* (Bochart, *Bruxelles ancien et nouveau*, 527; J. d'Osta, *Dictionnaire historique et anecdotique des rues de Bruxelles* (Brussel 1986) 332).

45 Lebouc, *Histoire insolite*, 17 & 35. d'Osta, auteur van het Brussels straatnaamwoordenboek, trok deze etymologische uitleg in twijfel, maar hechtte al even weinig geloof aan het feit dat de straat z'n naam te danken had aan de middeleeuwse familie Storm (d'Osta, *Dictionnaire*, 27).

46 B. Vannieuwenhuyze, *Brussel, de ontwikkeling van een middeleeuwse stedelijke ruimte* (Gent 2008) bijlage 2, lemma's Stormstraat en Eggloystraat.

47 Met dank aan Roel Jacobs (*Scarlaken*) voor de mededelingen.

48 M. Goedee, *De standbeelden van het Brusselse stadhuis* (Brussel 1985) 103. Everard T'Serclaes was zoon van Wenceslas T'Serclaes en kleinzoon van 'onze' Brusselse held.

Kapiteel boven de Leeuwentrap van het Brusselse stadhuis, met afbeelding van de aanslag op Everard T'Serclaes (foto Karen Vannieuwenhuyze).

Markt geplaatst en ingewijd in 1902. De locatie van het monument is uiteraard niet toevallig. Sinds de negentiende eeuw wordt het huis *de Ster* immers aan T'Serclaes' heldendaden én martelaarschap gekoppeld. Boven het beeld vindt men episodische uit de strijd tussen Brussel en Gaasbeek terug, onder meer de afbeelding van een Brusselse vrouw met een mand vol kippen, een allusie op het verhaal van de *kiekefretters*. Het T'Serclaesbeeld is in elk geval de bekendste *lieu de mémoire* voor de middeleeuwse *urban hero*. Elke Brusselaar, elk kind dat op schoolreis naar de hoofdstad komt, elke toerist die de Grote Markt bezoekt, kent het. Er wordt dan telkens duchtig over de arm van de Brusselse held gewreven. Het effect daarvan varieert al naargelang de bron.⁴⁹

Het T'Serclaesbeeld is in elk geval de bekendste *lieu de mémoire* voor de middeleeuwse *urban hero*. Elke Brusselaar, elk kind dat op schoolreis naar de hoofdstad komt, elke toerist die de Grote Markt bezoekt, kent het.

In de tweede helft van de twintigste eeuw werd ook de andere *lieu de mémoire* van Brussel-centrum uitgebreid. Dat gebeurde onder impuls van de Brusselse politicus André Monteyne, tevens werknemer van de Kredietbank. In 1982 besliste deze bankinstelling om haar administratieve en commerciële diensten in een nieuw gebouw op de Warmoesberg onder te brengen. Het T'Serclaesgebouw was geboren. Vanaf 1 mei was het officieel in gebruik door de Kredietbank; in 2009 werd het door de Hogeschool-Universiteit Brussel aangekocht. In 1987 publiceerde Monteyne tevens een boek over de familie T'Serclaes, niet alleen ter gelegenheid van de opening van het T'Serclaesgebouw, maar wellicht ook ter voorbereiding van festiviteiten naar aanleiding van de zeshonderste verjaardag van T'Serclaes' dood.⁵⁰ Op 4 juni 1989 werd boven de ingang van het T'Serclaesgebouw ten slotte een bas-reliëf met scènes uit het leven van de held ingehuldigd. Beeldhouwer Tom Frantzen toont daarop T'Serclaes centraal als stadsbestuurder.⁵¹ Op de achtergrond,

49 Het gebruik is wellicht ontstaan in het Interbellum; hypothesen en duiding vindt men bij R. Jacobs, *Een geschiedenis van Brussel* (Tielt 2004), 88-92; Monteyne, *T'Serclaes*, 26-28; G. Van Istendael, *Arm Brussel* (Amsterdam – Antwerpen 1992) 15-16.

50 Deze festiviteiten worden aangekondigd in het boek (Monteyne, *T'Serclaes*, 28), maar het is ons onbekend of deze wel degelijk hebben plaatsgegrepen.

51 Voor het werk van de Brusselse beeldhouwer Tom Frantzen – waarvan veel beelden in de Brusselse straten – verwijzen we graag naar diens website: www.tomfrantzen.be.

Het bas-reliëf van beeldhouwer Frantzen met scènes uit het leven van Everard T'Serclaes siert de ingang van het T'Serclaesgebouw (foto Karen Vannieuwenhuysse).

uiterst links, klimt T'Serclaes over de Brusselse stadsomwalling, terwijl de aanslag in het midden wordt uitgebeeld. Uiterst rechts wordt getoond hoe de zwaargewonde T'Serclaes temidden van de menigte op de Grote Markt wordt neergelegd.

Signaleren we tot slot dat er voor zover bekend geen *lieux de mémoire* buiten Brussel bestaan. In Ternat, waar zich T'Serclaes' kasteel Kruikenburg en zijn voormalige graf in de Sint-Gertrudiskerk bevinden, vindt men geen directe verwijzingen naar de Brusselse held.⁵² Dat geldt al evenzeer voor de landelijke Kwadewegenstraat in Vlezenbeek. Hier wordt de herinnering mondeling en schriftelijk doorgegeven.⁵³ Indien men geen tastbare *lieux de mémoire* heeft, dan construeert men ze eenvoudigweg op papier.⁵⁴

- 52 Een grafmonument is niet terug te vinden. Volgens Monteyne is dit te 'danken' aan de zestiende-eeuwse iconoclasten die Ternat wellicht niet gespaard hebben. Bovendien viel de kerk ook nog eens aan de vlammen ten prooi in 1693 (Monteyne, *T'Serclaes*, 26). Het kasteel Kruikenburg bestaat nog, maar is in de loop der eeuwen van een middel-eeuws kasteel omgebouwd tot een classicistische residentie. Volgens de 19de-eeuwse historici Saint-Genois en Wauters hingen er wel verschillende portretten van T'Serclaes in het kasteel.
- 53 Ik herinner me dat er tijdens een klasuitstap met de lagere school in Kwadewegen werd gestopt en dat het verhaal van de aanslag werd verteld (herinnering van Bram Vannieuwenhuyze).
- 54 Typerend is dit citaat van De Gronckel: 'Nergens heeft de historie de plaets nauwkeurig aangeduyd alwaer die wandaed is voorgevallen. Doch schynt het my geenzins twyffelachtig te zyn, of het is geweest in de nabyheyd van Dry Kruysen, tegen St.-Martens-Lennick' (F.J. De Gronckel, *'t Payot-tenland, gelyk het van oudtyds gestaen en gelegen is* (Gent 1845) 63-64). De Gronckel lokaliseerde de aanslag dus op de plek *Drie Kruisen* in Sint-Martens-Lennik, maar ook daarvoor zijn er geen historische aanwijzingen.

Besluit

De herinnering aan Everard T'Serclaes is nog steeds levendig en tastbaar aanwezig. Ondanks de diversiteit van de herinneringspraktijk, bestaan er een aantal duidelijke parallellen. Opvallend is dat enkel zijn heldendaden, zoals ze voor het eerst werden opgetekend in de eerste helft van de vijftiende eeuw, worden doorgegeven. De harde (en verifieerbare) feiten over T'Serclaes zijn amper bekend, terwijl de (oncontroleerbare) verhalen over de bevrijding van Brussel in oktober 1356 en de aanslag in maart 1388 in geuren en kleuren worden doorverteld en uitgebeeld. Voor de historische figuur is er dus amper interesse, voor de held T'Serclaes des te meer.

In wezen zitten we dus met twee 'T'Serclaesen', de historische figuur en de held. Of T'Serclaes de aan hem toegeschreven heldendaden ooit werkelijk heeft verricht, zullen we bij gebrek aan 'objectieve' bronnen wellicht nooit te weten komen. Die vraag is naar onze mening trouwens niet zo relevant. Veel belangrijker is de vraag waarom men er na zijn dood een held van heeft gemaakt en men T'Serclaes op die manier blijft herinneren. Dat laatste is wellicht te danken aan enkele belangrijke stappen: de opname van het verhaal in de Brabantse kronieken van de vijftiende eeuw, de hoofdrol in de roman van de bekendste negentiende-eeuwse 'Vlaamse' romancier en de inplanting van een emblematisch monument in het hart van de stad. Deze drie recuperaties hebben ongetwijfeld een zeer sterke invloed uitgeoefend en andere recuperaties aangemoedigd.

De vraag waarom T'Serclaes nu precies een held is geworden (en waarom men hem zo blijft portretteren), is veel moeilijker te beantwoorden. De motieven van de 'recuperatoren' blijven meestal onuitgesproken en lopen bovendien uiteen. Verder onderzoek is hier noodzakelijk. Verheerlijking en propaganda van het eigen of toegeëigende verleden spelen uiteraard een belangrijke rol, maar in deze casus vinden we ook politieke of culturele aspiraties, literaire vrijheden en stedenbouwkundig beleid als motieven terug. In functie daarvan werden T'Serclaes' heldendaden door de tijd heen aangepast, omgevormd en aangedikt. Verscheidene nieuwe elementen slopen in de verhalen, om diverse redenen: heroïsering van het (eigen) verleden, legitimatie van de eigen identiteit, toevoeging van religieuze connotaties, geografische precisering, belang voor de vaderlandse geschiedenis, artistieke vrijheid, enzovoort. Hedendaagse (cultuur)historici en kunstenaars hebben daardoor de keuze uit een ruim aanbod verhaalelementen om de herinnering aan de Brusselse stadsheld levendig te houden.

Beredeneerde bibliografie

Over Everard T'Serclaes is al heel wat neergepend, dat is ondertussen wel duidelijk. We beperken ons hier tot een chronologische lijst van de belangrijkste publicaties die enkel over Everard T'Serclaes handelen.

- J. de Saint-Genois, 'Notice sur Everard t'Serclaes', *Messenger des Sciences et des Arts de la Belgique ou Nouvelles Archives historiques, littéraires et scientifiques*, 2 (1835) 258-270.
- Ph. Lesbroussart, *Everard T'Serclaes. Chronique Brabançonne* (Luik 1839).
- H. Conscience, *Everard T'Serclaes, historische tafereelen uit de XIVe eeuw* (Antwerpen 1874); van deze roman bestaat ook een stripbewerking door R. Clément, voor het eerst verschenen in 1955-1956 in *De Volksmacht*.
- A. Boghaert-Vache, *Everard T'Serclaes* (Brussel 1894).
- Th. Poodt, 'Een West-Brabantsche held : Everaard 't Serclaes', *Eigen Schoon*, 1 (1911) 161-165; 2 (1912) 19-22.
- F. Quicke, 'T'Serclaes (Everard) ', *Biographie Nationale*, 25 (1930-1932) 721-725.
- P. Lefèvre, 'La mort et l'inhumation d'Everard T'Serclaes en 1388', *Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique*, 23 (1952) 47-48.
- R. Clement, *De Ontwikkeling van de Familie T'Serclaes gedurende de XIVe eeuw* (Leuven 1959).
- R. Jaumot, 'Un gisant de bronze de T'Serclaes qui mourut la langue arrachée d'ordre du sire de Gaesbeek', *Revue de Bruxelles*, 33 (1960) IX-XI.
- F. Weemaels, 'Een veel bewonderd monument op de Grote Markt te Brussel. Everhard Tserclaes, burger uit Brussel', *Brabant* (1964), 10, 2-4.
- M. Thijs, *Everard T'Serclaes* (Brussel 1977) (ook verschenen in *De Brabantse Folklore*, 214 (1977) 207-238).
- A. Monteyne, *T'Serclaes. Een Brusselse familie* (Brussel 1987) (bestaat ook in Franstalige versie).
- Th. Poodt, *Roemrijk leven en dramatisch einde van Everaard T'Serclaes, Sire van Wambeek, Bodegem en Ternath: 1320-1388* (Ternat 1987).
- R. Jacobs, 'Drie Brusselse legenden. 2. Everard T' Serclaes, de bevrijder van de stad', *Brabant* (1993), 4, 22-31.

Biografie

Remco Sleiderink (*1968) is hoofddocent oudere Nederlandse literatuur en decaan van de faculteit Taal & Letteren van de Hogeschool-Universiteit Brussel (zijn kantoor bevindt zich in het gebouw T'Serclaes op de Warmoesberg). Zijn onderzoek situeert zich op het breukvlak van politiek en literatuur met bijzondere aandacht voor het literaire leven in Brussel.

Contactgegevens:

Remco Sleiderink
HUB, Faculteit Taal & Letteren
Warmoesberg 26
1000 Brussel
tel: 02 609 3712
remco.sleiderink@hubrussel.be

Bram Vannieuwenhuyze (*1980) is als doctor-assistent verbonden aan de Onderzoeksgroep Middeleeuwen van de KU Leuven (www.arts.kuleuven.be/medievalhistory). Zijn onderzoek focust op de stadsontwikkeling en ruimtelijke morfologie van de middeleeuwse en vroegmoderne steden in de Lage Landen en Brussel in het bijzonder. Daarnaast is hij mede-oprichter van de vereniging *Caldenberga*, die zich toelegt op de publieksvriendelijke ontsluiting van wetenschappelijk onderzoek over het verleden en heden van Brussel (www.caldenberga.be).

Contactgegevens:

Bram Vannieuwenhuyze
Onderzoeksgroep Middeleeuwen
Katholieke Universiteit Leuven
Blijde Inkomststraat 21 bus 3307
3000 Leuven
tel: 016 32 50 17
Bram.Vannieuwenhuyze@arts.kuleuven.be